

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ANAYASAL DÜZENLEMELER VE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Necla ODYAKMAZ*

In this article, we focus on the difficulties that the press faced during the Republic Era, the limiting of the freedom of the press via constitutional regulations, and the laws that confine the freedom of the press.

The history of the press, which is intermingled with political history of Turkey since the beginning years of the Republic, also fronts us as an index of the social changes. The freedom of the press, which has been interrupted several times, is an indication that the democracy has not been yet absorbed.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde baskı altında yayın hayatını sürdüren Türk Basını, Cumhuriyet'in ilanıyla da rahatlatmamış, dönem dönem baskılar azalsa da, 80 yıllık sürede çeşitli kanunlarla denetim altına alınmıştır.

*Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılapların halka benimsetilebilmesi için bir araç olarak kullanılan ve halktan çok devletin sesini yansıtan basın, bu özelliğini son yıllara kadar korumuş, en ufak bir sapmada kanunların ağırlığını omuzlarında hissetmiştir.

80 sonrası dönemde ise tekelleşme olgusu basının sesini yükseltmesini engellemiş, gazete, radyo ve televizyonları ele geçiren medya patronları, tarafsız, objektif gazeteciliğe ipotek koymuşlardır. Patronların güdümünde yayın yapmak zorunda kalan medya, devlet tarafından da rahat bırakılmamış, anayasal düzenlemelerle basın özgürlüğü kısıtlanmıştır.

1925 Takrir-i Sükun Kanunu

13 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Salt Ayaklanması sonrası ilan edilen sıkıyönetim, birkaç kez uzatılarak 23 Kasım 1927'ye kadar sürdürülmüştür. Bu ayaklanmanın bastırılması sırasında Fethi Bey kabinesi düşmüş yerine İsmet Paşa kabinesi geçmiştir. İsmet Paşa kabineyi kurduğu gün Takrir-i Sükun Kanununun kabul edilmesini ve askeri hareket bölgesiyle Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulmasını sağladı.

4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunu tek maddelikti:

"İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bais(yol açacak) bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile, re'sen(doğrudan doğruya) ve idareten men'e mezundur." (İkinci madde kanunun yayımlandığı

gün yürürlüğe gireceğini; üçüncü madde Bakanlar Kurulunca yürütülmesini öngörür.) (Kabacalı:1999;133)

Sıkıyönetim kendi bölgesinde sansür koydu; hükümet de 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı karamameyle "Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi"ni kabul etti.

Talimatname'nin 15. maddesi "Sıkıyönetim bölgesi içinde yayınlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tabidir" diyordu.

16. madde "Sıkıyönetim bölgesine dışarıdan ithal olunacak bütün gazete ve dergiler sonsürce görüldükten sonra dağılır" hükmünü getiriyordu.

Kanun kabul edilir edilmez, Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul ve Anadolu'da yayınlanan birçok gazete ve dergi kapatıldı. Gazeteciler türlü sebeplerle İstiklal Mahkemelerinde yargılandılar.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Merkez Şubesi'nin polisçe aranması haberi Tanin gazetesinde "Baskın" başlığı altında yayınlanınca, gazetenin başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) ile haberi yazan Nuri Bey ve sorumlu müdür Muammer Bey tutuklanıp yargılanmak üzere 19 Nisan 1925'te Ankara'ya götürüldüler. (Kabacalı:1990;118)

İstiklal Mahkemeleri görevlerini 7 Mart 1927'ye kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra kapandılar. Takrir-i Sükun kanunu ise iki yıl daha yürürlükte kaldı ancak işletilmedi. Mahkemeler kapatılmasına rağmen İstiklal Mahkemeleri Kanunu 4 Mayıs 1949'a kadar yürürlükte kaldı. Meclis dilediği zaman mahkeme kurabilecekti.

Muhalefet ve basının susturulmasında başarılı olunmuştu, yurdun hiçbir bölgesinden çatlak ses çıkmıyordu.

Cemil Cem 1927 sonunda mizah dergisi Cem'i ikinci kez yayınlamaya başladı. Daha ilk sayıda iki ayrı karikatürden dolayı mahkemelik oldu. "Ah vergisiz bir memleket olsa" başlıklı karikatür, halkı "vergi yasalarına karşı kıskırtıcı ve ülke güvenliğini bozucu" nitelikte bulunarak bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Yargıtay kararı bozdu, ikinci yargılamada iki ay hapis, 25 lira para cezasına çarptırıldı ve ceza ertelendi. Yargılama sürerken dergisini kapattı ve bir daha çıkarmadı.(Kıbaçalı: 1990;122)

Atatürk'ün izniyle 1930'da Fethi Okyar ve arkadaşları tarafından kurulan Serbest fırka, basına biraz olsun rahatlama getirdi. Muhalefet şemsiyesi altına sığınan "Yarın" ve "Son Posta" gibi gazeteler muhalif yazılar yazabilmeye başladılar. Halk tarafından büyük destek gören bu gazeteler kapışıldılar. Yarın gazetesi, 1950'ye kadar görülmeyecek bir tiraj yakaladı, bir günde 80 bin net satış yaptı.

1931 Basın Kanunu

Tek partili sistemlerin basını ancak "Güdümlü Basın"dır. Belli bir kamuoyu oluşturmak için görevlendirilmiş bir basının özgürlükten çok görevini daha iyi yapabilmek için yetkiye ihtiyacı vardır. Türk basını da 1923-1945 yılları arasında Matbuat Umum Müdürlüğü denen Basın Yayın genel Müdürlüğü'nün yönlendirmesiyle üstyapıya uygun bir altyapı oluşturmak için çalışmıştır. Dolayısıyla gazeteciden çok birer basın teknisyeni olarak görülmüşlerdir. Kendilerine ne yapacakları, onlardan ne

istendiği söylenmiş ve onlar da en yararlı sonuca ulaşabilmek için yöntem belirleyip, çalışmışlardır. İsmet Bozdağ, "Bir ciltçiye kitap ciltlemek için ne kadar hürriyet lazımsa, tek partili yönetimlerde de gazetecilere o kadar hürriyet gereklidir." der. Türk basını da bir ciltçinin ihtiyacı olan hürriyet kadar hürriyete sahip olmuş ve ülkenin en zor günlerinde görevini yerini getirmiştir.

25 Temmuz 1931 günü kabul edilen Basın kanunu yetmiş maddeden oluşuyordu. Kanunun getirdiği en önemli kısıtlama 50. maddede idi. Bu madde şöyle diyordu:

"Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, Bakanlar Kurulu kararı ile gazete ve dergiler, geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan gazetenin sorumluları başka adla gazete çıkaramazlar." (Bozdağ: 1992;173)

21 Temmuz 1946 seçimleri öncesinde, TBMM'nin yedinci dönemi 14 Haziran 1946 tarihinde tatile girmeden önce önemli demokratik adımlar atılmıştır. Bunlardan biri de basın özgürlüğü konusundadır. 13 Haziran 1946 tarihinde 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. Maddesi kaldırılmıştır. Ancak 50. Maddenin kaldırılmasıyla gazetelerin kapatılmasının son bulmadığı görülecektir. 21 Temmuz seçimlerinin ardından Celal Bayar'ın hükümeti seçimlere hile karıştırmakla suçlayan bildirisi, 25 Temmuz 1946 tarihinde üç gazetede yayınlanınca, bu gazetelerden Yeni Sabah ve Gerçek sıkıyönetimce kapatılmıştır. CHP yanlısı Tanin gazetesinin kapatılmadığı görülmektedir. İstanbul'da sıkıyönetimin varlığının devam etmesi, 50. Madde kaldırılrsa bile basın üzerindeki çifte baskıdan sadece birinin kalktığını göstermektedir. Nitekim, 1947

yılının Mayıs ayında sıkıyönetim idaresinin altı ay daha uzatılması hakkındaki kanunun görüşülmesi sırasında, DP Başkanı Celal Bayar bu duruma karşı çıkmıştır. Bayar, sıkıyönetimin “siyasi bir tazyik vasıtası” olarak istendi görüşünü savunmuş, asil amacın basın özgürlüğünü sınırlandırmak olduğunu belirtmiştir. (Gürkan:1998;338-339).

1950 Basın Kanunu

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat parti, tek partili rejime karşı gerçek anlamda demokrasi vaat ediyordu. Sözcüleri polis devleti yapısının yıkılarak, yerine insan haklarına dayalı bir hukuk düzeninin kurulacağını söylüyorlardı. Batı ölçütleri oranında basın özgürlüğü de DP'nin vaatleri arasındaydı. Baskıdan bunalan halkın ve basının kurtarıcılığına soyunan DP, CHP'yi büyük bir yenilgiye uğratarak tek başına iktidar oldu.

Demokrat Parti'nin ilk icraatlarından biri basın kanunu değiştirmektir. Daha önceki uygulamalardan yararlanılarak hızla tamamlanan yeni Basın Kanunu 15 Temmuz 1950'de TBMM'de kabul edildi ve 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe girdi. Günümüze kadar birçok maddesi değiştirilen bu kanun her şeye rağmen hala yürürlüktedir.

Basın kanunu, 1931 Matbuat Kanununun hükümete tanıdığı yetkileri kaldırdı. Artık gazete çıkarmak için izin almak gerekmiyordu; bildirimde bulunmak yeterliydi. Basın suçları “Toplu Basın Mahkemeleri”nde yargılanıyor ve basın için bir güvence niteliği taşıyordu. Gazete sahipleri, yayımlanan yazılardan dolayı ceza sorumluluğu taşımıyorlardı. Buna karşılık yazı işleri müdürleri,

yazarla birlikte sorumluluk ve hapis tehdidi altındaydı. Öte yandan 1931 Matbuat Kanunu'ndaki 51. madde demokratikleştirilerek 31. madde olarak alınmış ve yurt dışında basılan yayınların Bakanlar Kurulu kararıyla sansür edilebilmesi öngörülmüştür.(Kabacalı: 1999;230)

Basın ve DP dostluğu 1954 yılına kadar devam etti. 1954'te devletin tüm birikimlerini bitiren Demokrat Parti, basın tarafından eleştirilmeyi başlandı. Dönemin etkili gazetelerinden Dünya gazetesi Ankara muhabiri Oktay Ekşi, DP ile basın arasındaki çatışmanın nedenlerini şöyle dile getiriyor:

“CHP iktidarı 1950'de DP'ye çok iyi bir ekonomik tablo devretmişti. Hazineye 220 ton altın vardı. DP, devraldığı dolu hazinenin kapılarını açtı. Harcamayla birlikte bolluk başladı. Piyasa, vitrinler, yararlı yararsız akla gelebilecek her türlü malla doldu. Para doldu. Türkiye bir bolluk cenneti halindeydi. Cennette herkes memnundu.” (Kahraman; 1996;70)

1954 seçimlerinden sonra muhalif basındaki eleştiriler yoğunlaşırken basın davalarının sayıları da hızla arttı. Eski dostlar düşman olmuştu. İktidarı eleştiren birçok gazeteci hapse atıldı. En ufak bir dil sürçmesinde gazeteciler kendilerin hapiste bulur oldular. Dönemin ünlü gazetecilerinden Metin Toker, Şinasi Nahit Berker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ ve Yusuf Ziya Ademhan basın suçundan hapse girenler arasındaydı.

Dünya gazetesi yazarlarından Bedii Falk tutuklandı. Başka bir davadan dolayı Dünya'nın yazı işleri müdürü Ali İhsan Göğüş 12 ay hapse mahkum edildi.

Yeni Sabah gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu'nun Başbakanla arası iyi değildi. Kılıçoğlu, hükümet tarafından sivil memurlara izlettiriliyordu. Bütün bunları gazetesinde yayımlayarak, şahsına ve matbaasına bir saldırı yapılacak olursa buna silahla karşı koyacağını bildirmek için hükümete telgraf çekti. Telgrafta, hükümeti suç oluşturacak birtakım olaylar düzenlemekle suçlanmış; önlem aldıklarını, gerekirse silahlı savunmaya başvuracaklarını bildirmişti. Kılıçoğlu hakkında bu telgraftan dolayı dava açıldı ve 6 ay hapse mahkum edildi. (Kabacalı:1999;238)

6 eylül 1955 günü başlayıp 7 Eylül sabahına kadar süren, İstanbul ve İzmir'de azınlığa ait dükkanların, kiliselerin yakılıp yıkılması, yağmalanmasıyla sonuçlanan olaylar, Demokrat Partinin başlattığı ve daha sonra kontrolden çıkan bir gösterinin sonucuydu. Görünüşte, Atatürk'ün Selanik'teki evine ve Türkiye Konsolosluğu'na bomba atılmasını protesto etmek için böyle bir gösteri yapılmıştı. Oysa gerçekte, DP'nin iç ve dış politikada tam bir iflasın eşiğinde bulunması nedeniyle hem halkı avutmak, hem de Londra'da Kıbrıs konusunda görüşmeler yapan Fatin Rüştü Zorlu'ya destek vermek için düzenlenmişti. Olaylar ordunun da yardımıyla güçlükle bastırılabilirdi ve hemen ardından sıkıyönetim ilan edildi. Olayların şiddetlenmesinde baş suçlu olarak görülen basına sansür uygulandı.

Dokuz ay süren sıkıyönetim kalktığı gün, 7 Haziran 1956'da, TBMM basınla ilgili iki kanun tasarısını ele aldı. Tasarı DP meclis grubunun 29 Mayıs günü toplantısında görüşülmüştü. O gün Menderes 1950'de basın özgürlüğünü sağlamakla büyük bir hata işlendiğini söylemişti. (Kabacalı:1999;250)

Bu iki tasarı muhalefet partileri tarafından eleştirildi. İngiltere’de kamu çıkarı açısından gazetecilere hakaret hakkı dahi tanındığı ileri sürülerek tasarılar Anayasaya aykırı bulundu. O gün kabul edilen ve ertesi gün yürürlüğe giren 6733 sayılı yasayla, basın kanununda değişiklik yapıldı ve bu değişikliklerle basın özgürlüğü sınırlanarak, her türlü yoruma elverişli, dolaylı ve örtülü sansüre yönelik hükümler getirildi.

1954’te çıkarılan “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” bazı maddeleriyle birlikte adı da değiştirilerek “Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanun” adını aldı. Bu değişiklik de basın kanunu değişikliğiyle birlikte 7 Haziran 1956’da kabul edildi, 8 Haziran’da yürürlüğe girdi. Bu yasa namus, şeref ve saygınlığa dokunacak, resmi sıfatı olanları küçük düşürecek nitelikte yayınlarla devletin saygınlığına dokunacak, halkın devlete güvenini sarsacak ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının değişmesine yol açacak nitelikte yazıları cezalandırıyordu. (Kabacalı:1999;252)

1959-1960 yıllarında basına yönelik davaların sayısı hızla arttı. Birçok ünlü gazeteci çeşitli davalardan mahkum oldu ve hapishaneye kondu. Bunun yanı sıra 11 ilde toplam 26 gazeteci için mahkumiyet kararı verildi. Ayrıca gazetelerin kapatıldığı da görülüyordu.

Basın tarihinde “Pulliam davaları” adıyla bilinen davalar da sürüyordu. ABD’li Eugen Pulliam Başbakan Menderes’le görüşmek için Türkiye’ye gelmiş, üç gün beklemesine rağmen görüştürülmemişti. Üç günün sonunda Menderes’in vapurla İzmir’e gideceği ve kendisiyle vapurda görüşeceği bildirilmişti. Eşiyle

birlikte vapura binen Pulliam, ertesi sabah Menderes'le güvertede karşılaşmış ve görüşme gün ve saatini beklediği söylemişti. Menderes'in cevabı ise böyle bir randevudan haberdar olmadığı şeklindeydi. Bu olaydan sonra Pulliam ABD'ye dönmüş ve "1957 seçimlerinden sonra Türkiye'de hüküm süren kin ve nefret havasından ve basına yapılan baskılardan" söz eden iki sert yazı yayınladı.

Vatan, Dünya, ve Gazeteleri ile Kim, Akis ve Altıok dergileri Pulliam'ın bu yazısını yayınladı. Menderes'i çok kızdıran bu olay üzerine, gazete ve dergiler hakkında davalar açıldı ve mahkumiyet kararları birbirini izledi.

1960'a gelindiğinde basınla iktidar arasındaki gerginlik had safhaya ulaştı. 16 Nisan'da DP'nin muhalefeti ve basını sert bir dille suçlayan "Tahkikat Önergesi" basında yer aldı. Ertesi gün CHP, kendi soruşturma önermesini basına açıkladı: "21 ayrı meseleden dolayı Başbakan Menderes hakkında Meclis Tahkikatı açılması isteniyor"du.

18 Nisan 1960'da 2247 sayılı "CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tahkike memur Meclis Tahkikat Encümeni'nin kurulması hakkında kanun" çıkarıldı. (Kabacalı:1999;263) 15 Meclis üyesinden oluşan Komisyon olağanüstü yetkilerle donatılmıştı. Adli mercilerin kararına gerek kalmadan, Ceza Yargılamaları Usulü Kanunu, Askeri Yargılama Usulü Kanunu, Basın Kanunu ve Öteki Kanunlarla savcılara, sorgu yargıçlarına, askerî amirlere tanınmış olan yetkilere sahip olabilecek, yayın yasağı koyabilecek, her türlü siyasal eylem ve çalışmaları durdurabilecekti. Komisyonun kararlarına karşı gelmek suçtu ve bir yıldan üç yıla kadar hapisle

cezalandırılıyordu. Çalışmalarını gizli yürütecek olan komisyonun, çalışmalarını açığa vurmak üç aydan üç yıla kadar hapisle cezalandırılıyordu. Komisyonun kararları kesin di ve hiçbir şekilde itiraz ve temyiz edilemezdi.

Basınla ilgili önemli hükümlerden biri de şuydu: "Her türlü yayının yasak edilmesi halinde bu yasağa uymayan gazete ve dergilerin basım ve dağıtımını önlenir. Yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınlar kapatılır."(Kabacalı:1999;265-266)

28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da öğrenci olayları patlak verdi. Polisin Üniversite baskını sonucu kan döküldü. Aynı gün sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen ertesi gün olaylar Ankara'ya sıçradı. İstanbul Üniversitesi ve yüksekokullar bir ay süreyle kapatıldı. Bu olaylara yer veren Cumhuriyet gazetesi sıkıyönetim komutanlığı tarafından 10 gün süreyle kapatıldı.

Tahkikat komisyonunun da gazete ve gazetecilere yönelik baskısı devam ediyordu. 28 Nisan günü Ulus gazetesi, 29 Nisan günü Forum dergisi Tahkikat Komisyonu üyelerince basıldı. CHP İstanbul Seçim ve Propaganda işleri sorumlusu Cemal Yıldırım ve Akis dergisinden Kurtul Altuğ komisyon üyelerinin kararıyla tutuklandı.

Sıkıyönetim Komutanlığı basına yeni yasaklar getirdi:

"-Başlıklarda 72 puntodan büyük harf kullanmak,

-Sürmanşet,

-Dişi klişe,

-Espaslı manşet,

-Dört sütundan büyük resim kullanmak yasaktır"

(Kabacalı:1999;268)

8 Mayıs'ta Milliyet gazetesi Çetin Altan'ın "Boşuboşuna" adlı yazısı, yabancı radyoların Türkçe yayın saatlerinin verilmesi, Yeni Sabah gazetesinin kapatılmasına sayfalarında yer vermesi ve Koreli çocukların miting yapmasını duyurması nedeniyle Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 15 gün süreyle kapatıldı.

İktidarı destekleyen gazeteler Başbakan Menderes'in Demokrat Parti'nin kalesi olarak bilinen İzmir'e yaptığı gezide kendisini 300 bin kişinin karşıladığını yazıyorlardı. Akşam gazetesi de karşılayanların havadan çekilmiş bir fotoğrafını yayınlayarak, rakamın 300 binin çok altında olduğunu yazdı. Gazete, örfi idare emir ve tebliğlerine uymadığı gerekçesiyle 20 gün süreyle kapatıldı.

19 Mayıs günü Menderes'in İzmir Turgutlu konuşması DP'nin yayın organı Havadis gazetesinde manşetten veriliyordu: "Hadise çıkarıcılar hürriyetsizlikten değil, hürriyetten sarhoş olmuş bir avuç zavallıdır" (Kabacalı: 1999; 271)

27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koydu.

1961 Anayasası

DP ile basın arasındaki zıtlaşma 27 Mayıs 1960 ihtilalinin gerçekleşmesiyle son bulmuştur. Taraflardan biri devrik iktidar olarak adli makamlar önünde hesap vermeye giderken, basın da aynı il. Meşrutiyet'in ilanında olduğu gibi, sonsuz bir özgürlük havasına girmiştir. Bu özgürlük havasında en büyük paya sahip olan etkenlerin başında da, 12 Ekim 1960 tarihli ve 94 sayılı kanunla 6334,6733 sayılı yasaların yürürlükten kaldırılması gelmekteydi. Daha sonra da, MBK, 1950 tarihli Basın Yasası'nda kabul edilmiş olan bütün antidemokratik maddelerin yürürlükten

kaldırılması amacıyla 29 Kasım 1960 tarih ve 143 sayılı yasayı çıkarmıştır. (Özgen:1998;171)

Yasalardan yapılan değişiklikler, basına özgürce görevini yapma imkanı vermiştir. Ancak bir süre sonra ihtilalle iktidardan uzaklaştırılan DP üyelerine karşı, basında inanılmaz yazılar ve suçlamalar yayınlanmaya başlamıştır. Bu durumda basını frenleyecek bir düzenleme yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sansür ihtilalin amaçlarına ters düşeceğinden, basında özdenetimi sağlayacak bir sistemin oluşturulması üzerine çalışılmıştır. Böylece basın denetim altına alınacak, ancak basın mensuplarıyla bir zıtlasmaya gidilmeyecektir. Basında özdenetimi sağlamak üzere "Basın Şeref Divanı"nın oluşturulmasının ardından 24 Temmuz 1960 günü Basın Ahlak Yasası imzalanmıştır.

İhtilalin ardından basına tanınan en önemli haklardan biri ispat hakkıdır. Türk Ceza Kanunu'nun 481. Maddesi değiştirilerek, Demokrat parti döneminde tartışma konusu olmuş, ve basını özellikle kamu hizmeti gören hemen her düzeyde görevlinin denetlenmesi yönünde ilgilendirmiş olan "İspat Hakkı" basına verilmiştir. Hıfzı Topuz'un belirttiği gibi, "DP döneminde bu hakkın tanınmamış olması büyük tartışmalara konu oluyordu. Yazdığı bir yazıdaki suçlamaları ispat edebilecek durumda olan bir gazeteciye bu hak tanınmadığı için, gazeteci hapse atılıyordu." (Kabacalı:1990;188)

Temmuz 1961'de halkoyuna sunularak kabul edilen T.C. Anayasası, söz, yazı ve düşünce özgürlüğünü sağlamaya yönelik önemli maddeler getirdi. "Temel Haklar ve Ödevler"i düzenleyen

ikinci kısım, basın ve yayımla ilgili şu düzenlemeler yer veriyordu:
(Kabacalı:1990;190)

Madde 20-Herkes düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla, tek başına veya toplu olarak açıklama, yayma hakkına sahiptir.

Madde 22-Basın hürdür; sansür edilemez.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak milli güvenliği veya genel ahlaki korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hakim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hakim kararıyla olabilir.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57. maddede belirtilen fiillerden mahkum olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

Madde 23-Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz.

Gazete ve dergilerin çıkarılması, yayımı, mali kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili şartlar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayımlanmasını

engelleyici ve zorlaştırıcı siyasi, iktisadi, mali ve teknik kayıtlar koyamaz.

Gazete ve dergiler, devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin veya bunlara bağlı kurumların araç ve imkanlarından eşitlik esasına göre faydalanır.

Madde 24-Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz, sansür edilemez.

Türkiye'de yayımlanan kitap ve broşürler, 22'nci maddenin 5'inci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz.

Madde 25-Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.

Madde 26-Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu köstekleyici kayıtlamalar koyamaz.

Madde 27-Düzeltilme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyetve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması halinde tanınır ve kanunla düzenlenir.

Düzeltilme ve cevap yayınlanmazsa, yayınlanmasının gerekip gerekmediğine hakim tarafından karar verilir.

61 Anayasası'yla tanınan özgürlükler, Milli Birlik Komitesinin 1962 seçimleri öncesi çıkardığı yasayla gölgelendi. "Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında

Kanun" adıyla 5 Mart 1962'de yayınlanan yasa yürürlüğe girdikten sonra birçok gazeteci hakkında ağır ceza mahkemelerinde dava açıldı. Kimi gazeteci ve yazarlar tutuklandı.

12 Mart 1971 günü komutanlar hükümete muhtıra verdiler. Hükümeti, görüş, tutum ve icraatlarıyla ülkeyi, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmakla suçlayan muhtıranın ardından hükümet istifa etti.

26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edildi. Yaklaşık 20 gün sonra sıkıyönetim kanunu yayınlandı. Kanun, sıkıyönetim komutanını, hiçbir gerekçe göstermeksizin, evleri, kişilerin üstünü, belgeleri arama, partileri, sendikaları, dernekleri kapatma, mektup ve haberleşmeyi sansür etme, basını ve her türlü yayını denetleme, basimevlerini kapama hakkı ve yetkisiyle donatmıştı. 61 Anayasasının basın özgürlüğünü güvence altına alan 21-27'inci maddeleri değiştirildi. Sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası uyguladı.

1982 Anayasası

1980'lere kadar siyasal ve sosyal etkenler basının şekillenmesinde rol oynamıştır. Ancak 1980'den sonra belirleyicilikte önceliği ekonomik öğeler almıştır. 1980'de basın için dönüm noktası 24 Ocak'tır. O gün açıklanan "İstikrar Kararları"yla Türkiye Ekonomisi tam liberal yapıya yönelmiştir. 24 Ocak 1980 tarihine kadar gazete kağıdı basına, kilo maliyeti 30-55 lira arası bir fiyata verilirken bu rakam birden bire 41 liraya çıktı. Bu sıçrayış, basını ve yayıncılık dünyasını büyük ve ani bir para sıkıntısı içine

düşürdü. Ancak arkasında büyük sermayenin ve oradan gelen reklâmın desteğini alabilenler ayakta kalabiliyordu.

Gazetelerin kağıdı serbest piyasa fiyatı üzerinden alma zorunluluğu karşısında umutlar ilan ve reklâmlara bağlandı. Basın ilan kurumu aracılığıyla dağıtılan resmi ilan ve reklâm gelirleri düzenli artış gösterdi. Ancak yeterli değildi. Gazeteler özel reklâm pastasından daha fazla pay kapabilmek için kıyasıya rekabete giriştiler. Tiraj arttırabilmek için çok masraflı hatta yıkıcı promosyon kampanyalarına yöneldiler. Gelirlerinin büyük bölümünü reklâma ayırmaya başladılar. 1985-1989 arasındaki toplam reklâm harcamalarının yaklaşık onda birini basın harcamıştır. 1990'da da basın televizyon reklâm harcamalarında sektör olarak üçüncülüğten ikinciliğe yükselmiştir.

Yavaş yavaş büyük sermayenin eline geçmeye başlayan basın, bir yandan da iktidarın kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Bu dönemin en etkili sansür yöntemi kağıt fiyatlarına yapılan zamlardır. Bu sayede gazeteler ya sayfa azaltıyor ya da bu zamlara dayanamayıp kapanıyordu.

12 Eylül hareketinden sonra basın yeni kısıtlamalar ve düzenlemelerle karşı karşıya kalmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının yanı sıra, gazetecilerin ekonomik çıkarlarını ve bağımsızlıklarını savunmaları da zorlaşmıştır. Toplu sözleşme ve grev yasalarında yapılan değişiklikler, çalışan gazeteciyi önemli ölçüde güçsüzleştirmiştir. İşveren karşısında düşünsel bağımsızlığını ve maddi çıkarlarını savunamayan gazetecilerden oluşan bir basına sahip bulunduğumuz söylenemez tümüyle. Ama edilgenleşmenin ve güçsüzleşmenin boyutlarını

görmezden gelmenin mümkün olmadığı da söylenmelidir.
(Oktay:1987;133)

12 Eylül rejimi, 12 Mart'a oranla daha kalıcı olmayı hedeflediğinden özgürlükleri daha fazla kısıtlamıştır. Böylelikle toplumun depolitizasyonunu gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. 1980-1984 yılları arasında gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkumiyet kararlarının toplamının 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşması bunu kanıtlar.

1991 başında 28'i cezaevinde bulunan 44 gazeteci hakkında toplam 4 bin yılı geçen hapis cezası verildi. Bunlar arasında üç yazı işleri müdürü 1717 yıl hapis cezası aldı. El konulan 133 bin kitap da yakıldı. Haklarında soruşturma açılmış kişilerin basından uzaklaştırılması sağlandı.(Koloğlu:1994;95)

Askeri darbenin ardından, özgürlükleri ve sadece ticarete değil her alanda liberalizmi getireceği umuduyla halkın ve basının büyük desteğiyle iktidara gelen ANAP iktidarı döneminde, 1989 sonuna kadar 2627 gazeteci hakkında 1820 dava açılmış, 12.8 milyar Türk Lirası tazminat hükmü verilmiş, 26 gazeteci 784 yıl hüküm giymiş, 195 kitapla 260 diğer yayın yasaklanmıştır.

1990 yılında 302 gazeteci için 2814 yıl hapis, 223 hukuk davasında ise 64 milyar lira tazminat istenmiştir. Çetin Emeç, Turan Dursun gibi gazeteciler hayatlarını kaybetmişlerdir.
(Koloğlu:1994;96)

RTÜK Kanunu

7 Haziran 2001 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ve kısaca "RTÜK Kanunu" olarak bilinen 4676 sayılı

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, 1990 yılında Magic Box televizyonuyla başlayan özel televizyon ve radyoların yayınlarını ve frekans problemlerini çözme amaçlamaktadır. 1990'lara kadar yazılı basını sansürlemekle uğraşan siyasi otorite, bu yıldan sonra Türkiye'de yeni yeni filizlenmeye başlayan ve kısa sürede hızla yaygınlaşan özel televizyon ve radyoları da denetimi altına almak zorunda kalmıştır. Yasal boşluklardan faydalanarak, hiçbir denetime takılmadan yayın yapan radyo ve televizyonlar 1994 yılından itibaren RTÜK'le tanışmışlardır. Ancak 2001 yılına kadar RTÜK üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamadığından kanunun son şeklini alması yedi yıl gecikmiştir.

(<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=659>)

Yasaya ilk tepki internetçilerden geldi. Bilişim Sivil Toplum Kuruluşları Platformu ortak bir deklarasyon yayınladı.

Deklerasyonda: (http://genc.tbd.org.tr/rtuk_yasasi_dek.html)

"Bu düzenlemelerin gündeme gelmesine yol açan rahatsızlık ve tepkileri anlayışla karşılıyoruz. Ancak yapılmak istenen düzenlemelerin eksik bilgilendirilmeden de kaynaklanan önemli yanlış anlamalara dayandığı görüşünderiz

Bizler, İnternetin temsil ettiği değişimin, sanayi devriminden daha önemli bir gelişmeyi temsil ettiğini ve yaşamın tüm boyutlarını; çalışma, üretim, ticaret, iş yapma, eğlence, öğrenme, yönetim biçimlerini köklü olarak değiştirdiğini düşünüyoruz. Bu değişimin insanlığı yeni bir toplum biçimine götürdüğünü, adına Bilgi/Bilişim Toplumu dediğimiz bu toplum biçiminde, birey,

beyinsel emek, bilgi, bilim, teknoloji, araştırma-geliştirmenin ve özellikle bilgi teknolojilerinin itici güç olduğunu biliyoruz.

Kuşkusuz İnternet, yasaların geçerli olmadığı bir ortam olmayacaktır ve toplumun faaliyet gösterdiği diğer alanlar gibi hukuk şemsiyesi altına alınacaktır. Ancak, İnternetin geleneksel medyalardan çok farklı yapısal özellikleri nedeniyle bunlarla aynı çerçevede ele alınması çok sakıncalıdır. Bunun ötesinde, İnternette, neyin "yayın" sayılacağı, neyin "basın organı" veya "medya" sayılacağı ile ilgili yerleşik tanımlar geçerliliğini yitirmiştir. Bu açıdan, bu geleneksel tanımlar üzerine kurulu düzenlemelerin uygulanması büyük güçlükler doğuracak, hatta mümkün olmayacaktır. Örneğin, elektronik tartışma listelerini geleneksel medya araçlarının ve bu listelerin moderatörlerini de geleneksel medyadaki editörlerin karşılığı olarak görmek, tamamen yanlış ve çok sakıncalı sonuçları olabilecek bir benzetmedir. Bu tür tartışma listeleri, belli bir yayın organı tarafından hazırlanan ve elektronik ortamda dağıtımı/sunumu yapılan yayınlarla karıştırılmamalıdır. Bu tür ayırım ve incelikler net bir şekilde ortaya konmadan gidilecek düzenlemelerin çok büyük sıkıntılara yol açacağı açıktır.

İnternet kimsenin planlamadığı bir şekilde gelişmekte, yerleşmiş kurumları zorlamakta ve çözümü zor sorunlar üretmektedir. Matbaanın yaygın kullanımı veya sanayi devrimi daha az sancılı olmamıştır. İnternet fikri haklar, bireysel haklar, vergi, gümrük, kimlik tespiti, işlem kaydı gibi pek çok konuda çözümü kolay olmayan sorunlar ortaya çıkarmıştır. Dünya bu sorunların üzerine dikkatli, temkinli ve katılımcı bir şekilde gidiyor; kimse, acele ile alınmış kararlarla İnternetteki gelişmenin önünü kesmek

istemiyor, çünkü bunun ülkelerinin gelişimine vereceği zararın hesabını veremeyeceklerini biliyorlar. ABD'den Singapur'a, İrlanda'dan İsrail'e dünyanın bir çok ülkesi İnterneti gelişme stratejilerinin bir parçası yapmışlardır. İnterneti geliştirmek, ekonomik ve toplumsal yaşamın ve yönetimin etkin bir parçası yapmak için ulusal politikalar geliştirmekte, teşvik ve düzenleme mekanizmaları kurmakta, eylem planları yapmakta ve hayata geçirmektedirler. Bu konuda Avrupa Birliği'nin e-avrupa girişimi özellikle dikkat çekicidir. Türkiye'de internetle ilgili yapılması düşünülen ilk düzenlemelerden birinin teşvik değil kontrol ve ceza boyutunda olması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır." denilmekteydi.

RTÜK Kanunu'na tepkiler düşünce özgürlüğüne getirdiği sınırlamalar ve medya patronlarına tanıdığı ayrıcalıklar yönünden geliyordu. Nazlı Ilıcak'ın eleştirisi de bu yöndeydi: (Yeni Şafak,10 Nisan 2002)

"Kanunun tek mahzurlu yanı, televizyon sahipliğinde yüzde 20'lik hisse oranı sınırının yüzde 20'lik izlenme oranı ile değiştirilmesi ve toplam yüzde 20 izlenme oranına ulaşınca kadar, bir kişiye, çok sayıda televizyon kanalına sahip olma imkânının verilmesi değil. Ayrıca medya patronlarının kamu ihalelerine girme ve Borsa'da işlem yapma yasağı da kaldırılıyor."

İnternet Kurulu üyelerinin 17 Nisan 2002 günü yayınladığı bildiride ise şöyle denilmekteydi:

<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=704>

"İnternet ve medyanın düzenlenmesinde birincil önceliğin, bilgi toplumunun ana ivmelendiricisi olan fikir özgürlüğü, özgür iletişim

ve çokseslilik kavramlarında olması gerekir. Bu bağlamda bireyler arasında her türlü yoldan yapılacak iletişimi, RTÜK'ün denetimine bırakan 14. Madde, hem içinde bulunduğumuz çağa damgasını vuran bilgi toplumu gelişiminin zıddı bir anlayışı yansıtmakta hem de anayasamızın teminat altına aldığı özgür iletişim kavramı ile bağdaşmamaktadır.”

Esra Ercan ise kanuna farklı bir açıdan yaklaşıyor ve eleştirilerini RTÜK'ün yapısına yönlendiriyor:

(<http://www.medyakronik.com/akademi/makaleler/makaleler27.htm>)

“Problemlili noktaların başında 3984 sayılı yasaya göre tanımlanan RTÜK'ün yapısı geliyor: “Radyo Televizyon Üst Kurulu, basın, yayın, iletişim, teknoloji, kültür, din, eğitim, hukuk alanlarında birikimi olanlardan ve yüksek öğrenim görmüş devlet memuru olma niteliğine sahip; beşi iktidar partisi veya partileri, dördü muhalefet partilerinin göstereceği adaylar arasından TBMM tarafından seçilen 9 üyeden oluşur.” Bu tanıma göre RTÜK, siyasi denetim mekanizması niteliğinde bir kurumdur. Bununla birlikte RTÜK'ün varlığı, basını basın dışı kurumlar tarafından denetlenir hale getirdiği için sorgulanmalıdır.”

RTÜK'ü eleştirenlerin yanı sıra destekleyenler de vardır. Destekleyenlerin dayanak noktası bu tür kuruluşların dünyanın gelişmiş ülkelerinde de var olmasıdır. Cengiz Özdiğer, RTÜK'ü destekleyenlerin görüşlerini şöyle yansıtıyor:

(<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arastirma/cengiz2.htm>)

“RTÜK Türk basını ve yayıncılığı bakımından önemli bir ihtiyaç olup, görsel ve işitsel yayıncılığın yapıldığı tüm demokratik ülkelerde RTÜK benzeri kuruluşlar (bağımsız otoriteler) yer almakta

ve bu ülkelerin hemen tümünde yayın durdurma cezaları bulunmaktadır. Önemli olan bir tür bağımsız otorite niteliğindeki RTÜK benzeri kuruluşların; işlevleri, idari ve mali özerkliği yanında etkinliğinin vazgeçilmezliğidir.

Kaynakça:

- BOZDAĞ, İsmet, Basın İstibdadı, Emre Yayınları, İstanbul, Kasım 1992.
- ERCAN, Esra, "RTÜK ve Diğerleri"
(<http://www.medyakronik.com/akademi/makaleler/makaleler27.htm>)
- GÜRKAN, Nilgün, Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- İLİCAK, Nazlı, "Maskeli Egemenler ve RTÜK", Yeni Şafak Gazetesi, 10 Nisan 2002
- KABACALI, Alpay, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, Temmuz 1990.
- KABACALI, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri Dizisi, Ankara, 1999.
- KAHRAMAN, Ahmet, Cici Basının Sefalet ve Rezaleti, Tüzm zamanlar Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1996.
- KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul, Aralık 1994.
- OKTAY, Ahmet, Toplumsal Değişme ve Basın, Tuba Matbaası, İstanbul, Ekim 1987.

- ÖZDİKER, Cengiz, "TBMM, RTÜK ve Yayıncıların Sorumluluğu İşığında RTÜK'ün Özerkliği, Türkiye'de Televizyon Reklam Harcamaları ve RTÜK Gelirleri", (<http://www.dorduncukuvvetmedya.com/arastirma/cengiz2.htm>)
- ÖZGEN, Murat, Gazetecinin Etik Kimliği, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998
- <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=659>
- http://genc.tbd.org.tr/rtuk_yasasi_dek.html
- <http://www.dorduncukuvvetmedya.com/article.php?sid=704>, 17 Nisan 2002